INTELLEKTUAL MULK VA UNING TIJORATLASHUVINI JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI

Allayarova Mastura Kudratullaevna
GulDU “Iqtisodiyot” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola hozirgi kunda intellektual mulkning zaruriyati, intellektual mulk obyektlarining shakllanish jarayoni, o‘ziga xos xususiyati, ijtimoiy munosabatlarga tatbiq etilishi hamda muhofaza qilinishi o‘z aksini topgan.*

Kalit so‘zlar: *intellektual mulk, mualliflik huquqi, tijoratlashtirish, individuallashtirish vositalari, innovatsiyalik.*

Intellektual mulk - tegishli huquqiy mexanizmlar bilan himoyalangan intellektual aktivlar hisoblanadi. Intellektual mulk muhofazasining mustahkam tizimiga ega bo‘lishi lozim. Intellektual mulk muhofazasi ixtirochilar va ijodkorlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning yangiliklaridan foydalanish uchun sohaga investitsiyalarni jalb qilishni taqozo etadi. Intellektual mulk korxonalar nomoddiy aktivlarining muhim tarkibiy qismidir. Intellektual mulk aktivlarni tijoratlashtirish va ularni samarali boshqarish intellektual kapitalning bozor raqobatbardoshligini oshirish uchun muhim shartlardan biri hisoblanadi. Mavjud amaliyotlar intellektual mulkdan tijorat maqsadlarida foydalanishni, yani intellektual mulk huquqlarini iqtisodiy muomalaga jalb qilishni ko‘rsatadi. “Intellektual mulkning yuqori darajada himoyalanganlik darajasi mamlakatning investitsion jozibadorligi va tashqi imidjini oshirishning muhim kafolati sanaladi”.

Intellektual mulk obyektlarini tijoratlashtirish har qanday korxonaning intellektual va innovatsion faoliyati samaradorligining asosidir. Ushbu faoliyatga ikki yo‘l bilan erishish mumkin. Birinchi yo‘l korxonaning iqtisodiy faoliyati jarayonida intellektual mahsulotdan foydalanish – intellektual aktivlarni ichki kapitallashtirish strategiyasini amalga oshirish. Ikkinchi yo‘l intellektual mulk bozoriga kirish - intellektual mulkni tashqi yoki birgalikda tijoratlashtirish strategiyasi.

Intellektual mulk obyektlarining shakllanish jarayoni, o‘ziga xos xususiyati, ijtimoiy munosabatlarga tatbiq etilishi hamda muhofaza qilinishi nuqtai nazaridan farqlarini quyidagilarda ko‘rish mumkin.

1. Korxona mulki obyektlari (ixtiro, foydali model, tovar namunasi). Ushbu obyektlarning o‘ziga xosligi ishlab chiqarish sohasida qo‘llanishligi hamda ularga doir mutlaq huquqlar patent bilan muhofaza qilinishida ko‘rinadi.

2. Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar obyektlari, jumladan, badiiy, adabiy va san’at asarlari, ijrolar va fonogrammalar. Ushbu obyektlarning yaratilish doirasi va hajmi keng bo‘lganligi sababli ularga doir mutlaq huquqlar fakti bilan belgilanadi va ro‘yxatdan o‘tkazilmay himoyalanadi.

3. Individuallashtirish vositalari (firma nomlari, tovar belgilari, tovar kelib chiqqan joy nomlari, domen nomlari). Ularga egalik qilayotgan yuridik yoki jismoniy shaxs tomonidan ijodiy faoliyat amalga oshirilmagan bo‘lsada, ammo uning negizida aynan tafakkur mahsuli bo‘lgan obyekt mavjudligi sababli intellektual mulk obyektlari qatoriga kiritiladi.

Shuningdek, bu guruhda geografik korsatkichlarni ham kiritish lozim. “Bugungi kunda an’anaviy ravishda qishloq va olis hududlarda tayyorlanayotgan mahsulotlar nafaqat avloddan avlodga o‘tib o‘zining qiymatini oshirib bormoqda, balki ularga nisbatan “geografik ko‘rsatkich” orqali himoyani qo‘llash ushbu mahsulotlarning bozor bahosini oshirish bilan birga tegishli hududlar iqtisodiyoti va ularni jahonga tanishtirishda muhim egallamoqda.

Yuqorida keltirilgan barcha obyektlarni birlashtirib turuvchi jihat bu ularning egasiga nisbatan bo‘lgan mutlaq huquqning mavjudligidir. Mutlaq huquq yaratilgan intellektual salohiyat natijasiga nisbatan egalik va undan foyda olish bilan tafsiflanadi. Intellektual mulk obyektlarining yuqoridagi tasnifidan kelib chiqib, mutaxassislar tomonidan mutlaq huquqqa nisbatan individuallashtirish vositalarini istisno etganda, ommaviy huquq va xususiy huquq qoidalari qo‘llaniladi.

Intellektual mulk ob’ektlari quyidagi xususiyatlarni birlashtiradi:

nomoddiylik – ushbu ob’ektlar u yoki bu moddiy shaklda namoyon bo‘lishi mumkin, biroq intellektual mulk sifatida ob’ektning o‘zi tan olinadi va muhofaza qilinadi;

innovatsiyalik – har bir yangi yaratilgan intellektual mulk ob’ekti avval yaratilgan ob’ektlarga (garchi ular qayta ishlangan yoki tarkibi o‘xshash mahsulot bo‘lsa ham) nisbatan takrorlanmas original hisoblanadi;

sun’iy yaratilganlik – intellektual mulk ob’ekti har doim insonlar tomonidan yaratiladi, tabiiy ob’ektlar esa o‘z-o‘zidan paydo bo‘lganligi sababli intellektual mulk ob‘ekti bo‘la olmaydi.

Hozirgi kunda mamlakatimiz olimlari, ijodkorlari va biznes vakillari oldida turgan eng muhim vazifa aynan intellektual mulkni tijoratlashtirish bilan bog‘liq masaladir. Yaratilgan intellektual mulk amaliyotga umuman joriy etilmasa, u o‘zining to‘liq xususiyatlarini yo‘qatadi. Shunday qilib, intellektual mulkni tijoratlashtirishga ta’rif beradigan bo‘lsak bu intellektual mulkdan foyda olish maqsadida undan amalda foydalanishni tashkil etishga qaratilgan strategik tadbirlar yig‘indisi tushuniladi.

O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuniga ko‘ra yangi ishlanmalarni tijoratlashtirish foyda olish maqsadida innovatsion faoliyat subektlari munosabatlarini tartibga soluvchi har xil turdagi shartnomalardan foydalangan holda yangi ishlanmalarni fuqarolik muomalasiga joriy etish jarayoni hisoblanadi. Butunjahon Intellektual mulk tashkiloti (WIPO) tomonidan berilgan ta’rifga ko‘ra intellektual mulkni tijoratlashtirish – bu ixtirolar, g‘oyalar va innovatsiyalarni amaliyotda qo‘llash uchun mo‘ljallangan ularning himoyasi, boshqaruvi, baholanishi, ishlanishi va qiymat-yaratilishini ta’minlovchi davomiy harakatlar va chora-tadbirlardir.

WIPO ta’rifida, intellektual mulkni tijoratlashtirish “davomiy harakatlar va chora-tadbirlar” deb ta’riflangan, ya’ni innovatsion g‘oya yaratilishidan boshlab ma’lum bir qiymat yaratilishigacha bo‘lgan davr, jarayon sifatida talqin qilingan. Tijoratlashtirish intellektual mulk ob’ektlaridan samarali foydalanish, sotish yoki almashish orqali foyda olishga asoslangan mustaqil iqtisodiy munosabatlarni anglatadi. Aksincha, intellektual mulk ob’ekti va unga bo‘lgan huquqlardan tijorat maqsadida foydalanmaslik ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohasini yangilash salohiyatiga ega bo‘la turib raqobatga kirishish uchun strategik qarorlar qabul qilishga jur’at qila olmaslik bilan ham bog‘liq bo‘ladi.

Iqtisodiy nuqtai nazardan talqin qilinganda, tijoratlashtirish ixtiro yoki aqliy ijod natijalarini tijorat jihatidan foydali mahsulot, xizmat yoki faoliyatga aylantirishni anglatadi. Tijoratlashtirish qo‘shimcha ravishda mahsulotni takomillashtirish (product developments), ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish (R&D), klinik sinovlar, tadqiqot natijalarini bozorga olib chiqishdan oldin ishlab chiqarishni kengaytirish yo‘llarini puxta ishlab chiqishni talab qiladi. Shu kabi qo‘shimcha tadqiqotlar muhim hisoblanadi, sababi har qanday ijodkor yoki ixtirochi ham ijod namunalarini tijoratlashtirish uchun zarur resurslarga, ko‘nikmalarga yoki risklarni yengish ehtiyojiga ega bo‘lmasligi mumkin. Odatda, bu kabi tijoratlashtirish tadqiqotlari bilan ilmiy-tadqiqot markazlari shug‘ullanadilar.

Intellektual mulk obyektlarini tijoratlashtirish o‘uyidagilarni amalga oshiradii:

minimal pul mablag‘ari va risklar bilan biznesni kengaytirish imkoniyatini yaratadi;

geografik qamrovni kengaytirish, yangi bozorlarni egallashga yo‘l ochib beradi;

ko‘p sonli mijozlarga xizmat ko‘rsatish imkonini yaratadi;

tovar va xizmatlar brendlari taniqliligini oshirishga ta’sir qiladi;

investitsiyalar, bir martalik to‘lovlar, litsenziya to‘lovlari va royalti orqali yangi pul oqimlarini shakllantirishga olib keladi;

savdo-sotiqni rivojlantirish distribyutorlik kanallarini kengaytirish imkonini beradi;

biznes jarayonlarini standartlashtirish va qonuniyatlashtirishga keng yo‘l ochadi.

Intellektual mulk ob’ektlarini tijoratlashtirishning afzalliklari shundan iboratki, u intellektual mulkka egalik huquqiga ega bo‘lgan tadbirkorga qo‘yidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

korxona ishlab chiqargan mahsulot tannarxida qo‘shimcha qiymatni hisobga olish;

litsenziya asosida mahsulot va xizmatlar sotuvidan qo‘shimcha daromad olish;

intellektual mulk ob’ektlariga bo‘lgan mutlaq huquq sotish hisobidan daromad olish;

intellektual mulk ob’ektlariga bo‘lgan mutlaq huquqdan noligal yo‘ldan foydalanish natijasida yetkazilgan zararni qoplash.

Intellektual mulk ob’ektlarini tijoratlashtirishning amaliyotda qollanilishi natijasida shakllangan ustuvorliklar quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

a) intellektual mulk ob’ektlarini intellektual mulk egalari korxona Nizom fondiga kiritish orqali real pul mablag‘larini jalb qilmasdan firma ta’sischisi bo‘lishlari mumkin;

b) intellektual mulkdan foydalanish huquqini boshqa shaxsga o‘tkazganlik uchun qo‘shimcha daromad olish mumkin;

c) kredit olish zaruriyati paydo bo‘lganda intellektual mulkndan garov sifatida foydalanish mumkin;

d) tadbirkor bozorga yangi mahsulot va xizmatlarni olib kirish davrida intellektual mulk uni raqobatchilardan, shuningdek insofsiz raqobatdan himoya qilishni ta’minlaydi;

e) intellektual mulk ishlab chiqarilayotgan mahsulotning yoki mashhur ishlab chiqaruvchi litsenziyasi bo‘yicha bajarilayogan ish va ko‘rsatilgan xizmatning huquqiy himoyasi to‘g‘risida axborot berishda reklama imijini yaratishga ko‘maklashadi;

f) intellektual mulk nomoddiy aktivlarning amortizatsiyasi va intellektual mulk ob’ektini yaratish uchun qilingan xarajatlar miqdoriga soliq solish bazasini kamaytirib, foyda solig‘ining kamayishiga olib keladi;

g) intellektual mulk shartnoma, litsenziya, patent, mualliflik huquqi shaklida rasmiylashtirilsa, qo‘shimcha qiymat solig‘ini kamaytirishga imkon beradi.

Shunday qilib, intellektual mulk yuridik shaxsning Nizom kapitaliga ulush sifatida kiritilishi mumkin. Iilmiy-innovatsion faoliyatga investitsiyalarni jalb qilish ham mumkin. Ushbu faoliyat bilan venchur fondlari shug‘ullanib, intellektual mulk egasi o‘z mahsulotiga venchur fondi e’tiborini jalb qilishi va o‘z faoliyatini moliyalashtirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 21 fevralda «O‘zbekiston - 2030» strategiyasini «Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturida to‘g‘risida PF-37-son Farmoni.

2. Yuldashov A. Intellektual mulk bo‘yicha milliy strategiyalarning ahamiyati va butunjahon intellektual mulk tashkilotining bu borada tutgan o‘rni //Yurist axborotnomasi. – 2020. – T. 1. – №. 2. – S. 53-59.

3. Yuldashov A. Geografik ko‘rsatkich tushunchasi va iqtisodiyotni mustahkamlashda uning tutgan o‘rni //Yurist axborotnomasi. – 2021. – T. 2. – №. 1. – S. 249-257